

FRAZEOLOGIZMAI SU CENTRINIAIS ŽODŽIAIS *RANKA, PIRŠTAS, NAGAS* LIETUVIŲ IR KAI KURIŲ KITŲ INDOEUROPIEČIŲ KALBŲ FRAZEOLOGIJOJE

B. KALINAUSKAS

Frazeologija kaip lingvistinė disciplina yra dar tik formavimosi stadijoje. Dar nėra galutinai visų priimto net frazeologijos objekto apibrėžimo, įvairiai suprantama ir frazeologizmo sąvoka¹. Dar labai neišskūs frazeologijos tyrinėjimo metodai, beveik visai nejudinta lyginamosios frazeologijos dirva.

Paskutiniu laiku kai kurie kalbininkai frazeologijai siūlo vartoti lyginamąjį-istorinį bei gretinamąjį metodą, taip sėkmingai vartojamą fonetikos ir gramatikos srityse². Šio metodo taikymo frazeologijoje turime tik vieną kitą bandymą³. Daugelio frazeologijos tyrinėtojų siūloma apsiriboti tik gretinamuoju metodu, nes atstatinėti frazeologinius archetipus, bendrus daugeliui giminiškų kalbų, sunkiai įvykdomas uždavinys. Šį uždavinį pasunkina tas, kad dėl žmonių loginio mąstymo, psichologijos, buities sąlygų bendrumo įvairiose, net genetiniu požiūriu labai tolimose kalbose gali atsirasti panašios gramatinės ir semantinės struktūros frazeologizmų (pvz., rusų ir japonų kalbose)⁴.

Patį gretinamąjį metodą galima taikyti frazeologijai dviem būdais: pagal frazeologizmų reikšmes (pvz., frazeologizmai reikšme „greit“, „toli“ ir t. t.) ar pagal gramatinę ir semantinę struktūrą. Pagaliau kyla problema, kurią kalbą pasirinkti gretinimo pagrindu.

Šiame straipsnyje bus bandoma gretinamuoju metodu patyrinti lietuvių liaudies šnekaamosios kalbos frazeologizmų su centriniais žodžiais *ranka, pirštas, nagas* (šnekaamojoje kalboje dažnai sinonimiškai vartojamais) atitikmenis kai kuriose indoeuropie-

¹ Ю. Р. Гепнер, Об основных признаках фразеологических единиц и о типах их видоизменения, „Проблемы фразеологии“, М.—Л., 1964, р. 57; В. Л. Архангельский, О понятии устойчивой фразы и типах фраз, — р. 102.

² Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани, Современные аспекты изучения фразеологии, „Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе“, Вологда, 1967, р. 68—81.

³ Я. Бездек, И. Коут, К вопросу о сопоставительном изучении фразеологии русского и чешского языков, *ten pat* р. 82—96.

⁴ Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани, Современнне аспекты... р. 72—73.

čių kalbose (latvių, rusų, lenkų, čekų, vokiečių, prancūzų, anglų). Gretinimo pagrindu imami lietuvių frazeologizmai.

Frazeologizmai su centriniais žodžiais *ranka*, *pirštas*, *nagas* (ir su kitais žodžiais, reiškiančiais žmogaus kūno organų pavadinimus) įvairiose indoeuropiečių kalbose turi panašią gramatinę struktūrą ir panašias reikšmes⁵. Dėl to gretinant tuos frazeologizmus su lietuviškaisiais, bus remiamasi analogiška ar bent labai artima gramatine struktūra, t. y. bendrais semantiniais centrais⁶, apie kuriuos grupuojasi daugiau ar mažiau artimų reikšmių žodžiai. Bet lingvistinis frazeologizmų gretinimo kriterijus – gramatinės struktūros artumas – bus papildomas ir kai kuriais ekstralingvistiniais kriterijais – psichologiniais (frazeologizmuose išreikštų psichinių vaizdinių bendrumu) ir loginiais-semantiniais (frazeologizmais reiškiamų sąvokų bendrumu). Pvz., pasitelkus ekstralingvistinius kriterijus, galima gretinti lietuvių k. frazeologizmą *neišleisti ko iš savo rankų* „ko neatiduoti, ką stengtis sau pasilaikyti“ su vokiečių *etwas nicht aus den Fingern lassen* (pažodžiui „ko iš pirštų neišleisti“), nes lietuviškojo frazeologizmo centrinė leksema *ranka* atitinka vokiškojo centrinės leksemos *Finger* (pirštas) reikšmę pagal metoniminius reikšmių santykius. Toks metodas leidžia gretinti lietuvių *gyventi iš savo rankų* su prancūzų *vivre de ses bras*, nors lietuvių žodis *ranka* prancūzų kalba verstinas dviem žodžiais – *le bras* „ranka nuo riešo iki peties“ ir *la main* „rankos plaštaka“. Lietuviškojo žodžio *ranka* dvejomis atitikmenis, kaip žinoma, turi ir vokiečių (*der Arm* ir *die Hand*), ir anglų kalbos (*arm* ir *hand*).

Frazeologizmai su centriniais žodžiais, reiškiančiais žmogaus kūno organų pavadinimus, kai kurių frazeologijos tyrinėtojų vadinami natūraliąja frazeologija⁷. Ji bendražmogiška, bendra apskritai įvairių tautų žmonėms. Vadinasi, įvairiose kalbose panašių reikšmių ir tapačios gramatinės struktūros frazeologizmų gali atsirasti savaime, be jokios kitų kalbų įtakos. Šis teiginys visai tinka ir mūsų nagrinėjamiems frazeologizmams, nors, kaip matysime toliau, pateikdami konkrečius pavyzdžius, genetiniu atžvilgiu lietuvių kalbai artimesnėse kalbose (pvz. latvių k.) rasime daugiau tokių frazeologizmų sutapimų su lietuviškaisiais, negu genetiškai tolimesnėse.

Frazeologizmų su centriniu žodžiu *ranka* labai gausu įvairiose kalbose. Mat, *ranka* yra natūralus žmogaus darbo įrankis. Rankos gestais galima išreikšti įvairias psichines būsenas. Pagaliau *ranka* yra pagalbos, draugystės, valdžios simbolis. Todėl visai suprantamas frazeologizmų su šiuo žodžiu gausumas ir jų struktūros identiškumas daugelyje kalbų.

⁵ S. Skorupka, *Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza*, „Славянская филология. Сборник статей, III, М., 1958.

⁶ В. П. Жуков, *О смысловом центре фразеологизмов*, „Проблемы фразеологии“, АН СССР, Л.–М., 1964, p. 140–150.

⁷ S. Skorupka, *Idiomatyzmy frazeologiczne...*, p. 124.

Bene labiausiai krinta į akis tokie frazeologizmai, kurių semantiniu pagrindu yra įvairūs ranka atliekami gestai, lydintys įvairias žmonių emocijas. Tokie lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologizmai turi daug adekvatiškų atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose. Pvz.:

nuleisti rankas „nusiminti; netekti vilties ką sėkmingai baigti“ (plg. *Ne vienas idealistas jau nuleido rankas* Ž.) savo struktūra ir reikšme sutampa su latvių *nolaist rokas*, rusų *опустить руку*, lenkų *opuscić ręce*, vokiečių *die Hände (Arme) sinken lassen*, prancūzų *les bras m'en tombent* (pž. „rankos man krinta“);

pakelti prieš ką ranką „ką mušti ar ketinti mušti“ (plg. *Sūmus pakėlė ranką prieš tėvą* Sngr. *Jau daugiau nebarsiu, rankelės nekelsiu, valios neturėsiu* Vrn.): latvių *pacelt roku pret kādu*, rusų *поднять руку на кого-либо*, lenkų *rękę podnieść na kogo* ir kt.;

ranka numoti „nekreipti į ką dėmesio; laikyti ką menkaverčiu dalyku“ (plg. *O dar tau nereikia žmonių, tų žmonių, į kurių kalbas tu ranka numoji* I. Sim.): latvių *atmet ar roku*, rusų *махнуть рукой на что-либо* ir kt.;

rankas laužyti, rankas grąžyti „pergyventi didelį sielvartą“ (plg. *O mano motė vis susiraukus ir rankas grąžydama verkia* Don.): latvių *žņaudēt rokas*, rusų *ломать руку в отчаянии*, lenkų *ręce załamywać*, vokiečių *die Hände ringen*, anglų *wring one's hands* ir kt.;

suploti rankomis (iš džiaugsmo, iš nustebimo ir pan.) „labai kuo nors nustebti“ (plg. *Išgirdęs tokią naujieną, tik rankom suplojo* Sngr.) atitinka rusų *всплеснуть руками*, lenkų *plasnąć (klasnąć) w ręce*, vokiečių *die Hände über den Kopf zusammenschlagen* (pž. „rankomis viršum galvos suploti“) ir kt.

Ranka yra taip pat natūralus žmogaus darbo įrankis. Šia rankos funkcija pagrįstų frazeologizmų gausu visose kaimyninėse kalbose. Tokie frazeologiniai junginiai yra artimi anksčiau nagrinėtiems tuo, kad ir juose fiksuojami rankos gestai. Bet šiuose frazeologizmuose rankos gestai suprantami perkeltine reikšme, metaforiškai. Dėl didesnio metaforiškumo, abstraktumo kai kurie jų yra ne tiek jau įvairiose kalbose identiškos reikšmės, bet jų kilmės įvairiose kalbose semantinis pagrindas bendras. Pvz.:

pridėti (prikšti) kur (prie ko) ranką (pirštus) „ką nors padirbėti ar prie kokio nedoro darbo prisidėti“ (plg. *Jei tik kur prikišo ranką – ir mokėk* Sngr.): lat. *pielikt kādam roku*, rusų *приложить руку к чему-либо (кому-либо)*, lenkų *rekę do czego przyłożyć*, vokiečių *Hand an etwas anlegen* ir kt.;

iš savo rankų gyventi „savo paties darbu pelnytis duoną“ (plg. *Dabar mes visi iš savo rankų gyvenam* Sngr.): rusų *своими руками заработать хлеб*, prancūzų *vivre de ses bras*, anglų *live by one's hands* ir kt.;

surišti (atrišti) kam rankas (ir kojas) „neleisti (leisti) ką veikti, dirbti, neleisti (leisti) kam nors elgtis, kaip nori“ (plg. *Tie pažadai surišo jam rankas* Sngr.; *Pačios smertis atrišo jam rankas* Sngr.): latvių *saistīt kādam rokas*, rusų *связывать (связать)*

кому-либо руки, anglų *to tie (untie) somebody's hands* ir kt.; lenkų *reče komuś zawiązać (rozwiązać)*, vokiečių *jemandem die Hände binden*, prancūzų *lier les mains, laisser les mains libres* (pž. „palaisvinti rankas“);

grįžti (išeiti, likti) tuščiomis rankomis „palikti be nieko, nelaimėjus grįžti“ (plg. žiūrėk *man, tuščiomis rankomis iš miesto negrįžk* Sngr.): latvių *būt ar tukšām rokām*, rusų *yťmu c пустыми руками*, lenkų *wrócić (odejść) z pustymi rękami*, čekų *vraceti se hoľyma rukama*, vokiškai *mit leeren Händen gehen* ir kt.;

po ranka ką turėti (ką pasidėti), *po ranka kam būti* „šalia, patogiai kuriam nors daiktui būti; kam lengvai ranka pasiekiamam būti“ (plg. *Pasidėjau girkalį po ranka, o dabar nerandu* Sngr); latvių *būt pa rokai, būt pie rokas*, rusų *pod pykoľ uметь что-либо*, vokiečių *etwas bei (unter) der Hand haben*, anglų *at hand* (pž. „prie rankos“) ir kt.;

kaip (su) ranka atimti „lengvai kokį skausmą, ligą pašalinti; greit pasijusti sveikam“ (plg. *Tą ligą jam kaip ranka atėmė* Sngr.): latvių *kā ar roku atņemt*, rusų *как pykoľ отняло*, lenkų *jak reka odjął...*;

kaip be rankų (būti) „negalėti, nesugebėti ką dirbti; prastai ką daryti“ (plg. *Tu šiandie kaip be rankų: ką paimei – viską sudaužai* Sngr.): latvių *kā bez rokām*, rusų *как без рук*;

sėdėti rankas sudėjus (susiėmus, sukeitus) „nieko neveikti, tinginiauti“ (plg. *Nesėdėk rankas sukeitęs, niekas nieko nepasiūlys* Šmk.): latvių *sēž rokas saņēmis* (pž. „sėdi rankas susiėmęs“), *turēt rokas klepī* (pž. „laikyti rankas glėbyje“), rusų *сидеть сложа руки*, lenkų *siedzieć (czekać) z złożonymi rękami*; vokiečių *die Hände in den Schoß legen* (pž. „rankas į sterblę sudėti“), prancūzų *se croiser les bras* (pž. „sukryžiuoti rankas“), anglų *to sit with one's hands crossed* (pž. „sėdėti rankas sukryžiuvus“) ir kt.

Ranka frazeologizmuose gali būti suprantama ir kaip valdžios, galios simbolis.
Pvz.:

paimti ką į savo rankas, laikyti (turėti) savo rankose, neišleisti ko iš savo rankų „pačiam ką tvarkyti, valdyti“ (plg. *Užkuryš tvirtai laikė savo rankose ūkį...* A. Vien.) turi tokių panašios struktūros ir reikšmės atitikmenų: latvių *ņemt kaut ko savās rokās; sagrābt kaut ko savās rokās* (pž. „sugrobti ką į savo rankas“), rusų *держатъ в руках, брать (взять) в руки кого-либо*, lenkų *z rąk co niewypuscić*, čekų – *miti koho v rukou* (pž. „turėti ką rankose“), prancūzų *avoir en main*, anglų *to have in hand; get somebody well in hand; to fall (get) into somebody's hands* ir kt.;

patekti į kieno rankas „kieno valion, valdžion patekti“ (plg. *Kaip pateksi in mano rankas, nereikės tau išdykau* Sngr.): latvių *tikt kāda rokās*, rusų *nonactъ кому-либо в руки*, vokiečių *jemandem in die Hände fallen*, anglų *fall into bad hands* (pž. „patekti į blogas rankas“); *fall into good hands* (pž. „patekti į geras rankas“) ir kt.

Ranka frazeologizmuose gali būti ir pagalbos, draugystės simbolis. Tokių frazeologizmų pavyzdžiais gali būti:

ištiesti, paduoti kam ranką „suteikti kam pagalbą“ (plg. *Tarybų Sąjunga ištiesė mums ranką*. A. Vien. *Žmogui tokioj būdoj reikia paduoti ranką* Sngr.): latvių *sniegt palīdzīgu roku*, rusų *протянуть (подать) кому-либо руку*, lenkų *wyciągać (podać) komu rękę*, prancūzų *donner les bras à quelqu'un; tendre une main secourable* (pž. „tiesti pagalbos ranką“), vokiečių *jemandem unter die Arme greifen* (pž. „kam nors po ranka paimti“) ir kt.;

iškėstomis rankomis ką sutikti, priimti „maloniai, labai draugiškai ką sutikti; apsidžiaugti kieno atvykimu“ (plg. „*Mane tenai išskėstom rankom sutiko*“ Sngr.): latvių *ar atplēstām rokām*, rusų *с распростертыми руками (объятиями) принять кого-либо*, lenkų *przyjąć kogo z otwartymi rękami (ramionami)*, vokiečių *jemanden offenen Arms empfangen (aufnehmen)*, prancūzų *tendre les bras à quelqu'un; recevoir quelqu'un à bras ouverts*, anglų *with open arms* (pž. „su atviromis rankomis“) ir kt.;

ką ant rankų nešioti „ką labai mylėti, gerbti“ (plg. *Užtat parapijonys ant rankų mane nešioja, visų mylimas, panie, gerbiamas... Ž.*): latvių *nesāt uz rokām kādu*, rusų *носят кого-либо на руках*, vokiečių *jemanden auf den Händen tragen* ir kt.;

(eiti su kuo) ranka rankon (į ranką) „eiti išvien“ (plg. *...mes, moterys, ženkim ranka į ranką su vyrais Ž.*): latvių *iet roka rokā*, rusų *идти рука в руку (сб руку)*, čekų *ruku v ruce*, vokiečių *Arm in Arm*, prancūzų *bras sous bras*, anglų *hand in hand* ir kt.

Dabartinėje lietuvių kalboje su centriniu žodžiu *ranka* vartojama ir daugiau frazeologizmų, turinčių adekvatiškų atitikmenų kitose kalbose. Bet kai kurie jų, greičiausiai, yra vertiniai iš kaimyninių kalbų. Prie tokių frazeologizmų, atrodo, galima priskirti plačiai įvairiose kalbose vartojamą *prašyti rankos* „pirštis“ (plg. latvių *lūgt roku*, rusų *просить чей-либо руки*, lenkų *prosić rękę*, čekų *uzházeti se o či ruku*, vokiečių *um die Hand eines Mädchens anhalten*, anglų *to ask for a lady's hand* ir kt.

Lietuvių liaudies šnekamojoje kalboje naujas posakis *švarias (nešvarias) rankas turėti* „būti doram (nedoram), ką gera (negera) padaryti“, tur būt, vertinys. Panašiai sakoma vokiečių kalboje *saubere Hände haben* (pž. „Švarias rankas turėti“), anglų *to have clean hands*, rusų *нешест наруку* ir kt.

Biblinis frazeologizmas – *nusiplauti rankas* „veidmainingai rodyti nekaltumą“ taip pat retas lietuvių liaudies šnekamojoje kalboje.

Lietuvių ir kitose kalbose taip pat gausu frazeologizmų ir su centriniu žodžiu *pirštas*.

Savo struktūra ir reikšmėmis daugumas šių frazeologizmų artimi frazeologizams su žodžiu *ranka*; jie kai kada yra ir atitinkamų frazeologizmų su žodžiu *nagas* sinonimai.

Pirštai (perkeltine reikšme ir *nagai*) kasdieninėje žmogaus veikloje vaidina panašų vaidmenį, kaip ir *ranka*: jie ir natūralūs darbo įrankiai, jais daromi gestai, kurie lydi tam tikrus žmogaus psichinius pergyvenimus ir pan. Šiuo pagrindu kilusių lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologizmų dauguma turi atitikmenų ir kitose indoeuropiečių (ypač latvių, slavų) kalbose.

Lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologizmų, kuriuose žodis *pirštas* atlieka natūralių darbo įrankių funkcijas, atitikmenų kitose kalbose turime tokių:

prikišti kur pirštus (nagus), pridėti kur savo pirštus (nagus) 1. „ką nors nežymaus dirbti“; 2. „ką nors negero (mušti ir pan.) daryti“ (plg. *Pirštą kur prikišo, kas gyrimos Krš. Pamotė pirštą prikiša, kokios kalbos pasikelia Krš.*): vokiečių *die Finger in etwas stecken*⁹;

nudegti (nusvilti) pirštus (ir jo sin. *nudegti (nusvilti) nagus*) „apsigauti, ką dirbant nukentėti“ (plg. *Su tuom pirkimu jis labai nudegė pirštus* Sngr.): latvių *apdedzināt pirkstus (nagus)*, rusų *обжечь себе пальцы*, vokiečių *die Finger bei etwas verbrennen* anglų *put one's fingers in the fire* (pž. „iikišti pirštus į ugnį“) ir kt.;

pirštu (piršto) nepajudinti (nesukeisti, nesumainyti...) „tinginiauti, nieko nedirbti“ (plg. *Jo nė neprašyk: jis nė piršto nepajudys dėl kito* Sngr. *Ko parėjai, kad taip nenori pirštu piršto pakeisti? Kaip negėda tokiai jaunai tingėti!* Ž. *Nė pirštu piršto nemainęs, o nor algą imti* Šts.): latvių *nepakustināt ne pirkstu; nepakustināt ne pirksta gala* (pž. „nepajudinti nė piršto galo“), rusų *палец о палец не ударить для кого-либо; пальцем не пошевелить (не двинуть)*, lenkų *palcem o palce nieuderzyć*, čekų *nehnouti ani prstem* (pž. „nė piršto nelenkti“), vokiečių *nicht einen Finger für etwas krümmen* (pž. „nė piršto nesuienkti dėl ko“; *nicht einen Finger rühren* (pž. „piršto nepaliesiti“), prancūzų *ne faire oeuvre des ses dix doigts* (pž. „nedirbti nė vienu iš savo dešimties pirštų“), anglų *have not laid a finger on him* ir kt.

Šnekamojoje kalboje vartojama nemaža frazeologizmų, kuriuose žodžiais nusakomi pirštais atliekami gestai, judesiai. Tokių frazeologizmų esama ir kitose indoeuropiečių kalbose. Pvz.:

pirštais rodyti (badyti) „išjuokti, niekinti ką“ (plg. *Mes karieta važiuojam, o žmonės pirštais rodo*. I. Sim. *Visas miestas pirštais jį bado* Kt.): latvių *rādīt ar pirkstu uz kādu*, rusų *пальцем показывать на кого-либо*, prancūzų *montrer au (du) doigt*, anglų *to snap one's fingers at somebody* ir kt.;

pirštus (nagus) krimsti (graužti) „gailėtis, graužtis, ką ne taip, kaip reikia, padarius“ (plg. *Parvažiavo namo, o dabar pirštus kramto* Švnč. *Gal kada ir grauši pirštus (nagus) po laiko* Užp.) įvairiais variantais vartojamas ir kitose kalbose: latvių *kost pirkstos*, rusų *кусать себе пальцы (кусать себе локти)*, prancūzų *s'en mordre les doigts*, vokiečių *an den Nägeln kauen* (pž. „nagus graužti“).

⁹ Kitose ide. kalbose, kaip matėme, šio semantinio lauko frazeologizmai gali turėti centrinį žodį *ranka* (plg. latvių *pielikt roku*, rusų *приложить руку*).

Šnekamosios kalbos frazeologizmai *ant pirštų ką galėti suskaičiuoti* (sakoma, kalbant apie nedidelį ko skaičių kiekį, plg. *Jo tos girios medžius ant pirštų galima suskaičiuoti* Sngr.), *pro pirštus į ką žiūrėti* „atleidžiai į ką žiūrėti, nekreipti į ką rimto dėmesio“ (plg. ...*Tankiai motina, nors numanydama, pro pirštus žiūri į tokius darbus* Ž.), *pažinti kaip savo penkis pirštus* „labai gerai pažinti“ (plg. *Tą miestą pažįstu kaip savo penkis pirštus* Sngr.), *apsukti (apvynioti) ką aplink pirštą* „gudriai apgauti“ (plg. *Tegu žino, kad sūnaus taip lengvai aplink pirštą neapsuks* A. Vien.), *tamsu nors pirštu į akį durk* (kalbant apie didelį tamsumą), *iš piršto ką išlaužti* „išgalvoti nebūtus dalykus“ (plg. *iš piršto neišlaužė, – pratarė kitas, – kas priešekėjo, tas ir pripeizojo* Ž.) ir kt. taip pat perkeltine reikšme pavaizduoja tam tikrus veiksmus, daromus su pirštais.

Tokios rūšies frazeologizmų esama ir kitose kalbose. Pvz.:

galėti suskaičiuoti ką ant pirštų: rusų *можно по пальцам перечесть*, čekų *spočítáš je na prstech* (pž. „suskaityti tai ant pirštų“), vokiečių *man kann sich an den Fingern abzählen*, anglų *can be counted on the fingers of the one hand* (pž. „tai galima suskaityti ant vienos rankos pirštų“) ir kt.;

pro pirštus į ką žiūrėti: latvių *skatīties caur pirkstiem uz kaut ko*, rusų *смотреть сквозь пальцы на что-либо*, čekų *dívati se skrz prsty*, vokiečių *jemandem durch die Fingern sehen*, anglų *look through one's fingers* ir kt.;

pažinti kaip savo penkis pirštus: latvių *pažīt kā savus piecus pirkstus*, rusų *знать как своих пять пальцев* ir kt.;

apsukti (apvynioti) ką aplink pirštą: latvių *aptīt kādu ap pirkstu*, rusų *обвещу кого-либо вокруг пальца*, čekų *otočiti si koho kolem prstu*, vokiečių *jemandem um den Finger wickeln*, anglų *turn somebody round one's fingers* ir kt.;

iš piršto ką išlaužti: latvių *izzist no pirksta* (pž. „išžįsti (iščiulpti) iš piršto“), rusų *высосать из пальца* (pž. „iščiulpti iš piršto“), čekų (kaip ir rusų) *vycucati si co z prstu* ir kt.;

tamsu, nors pirštu į akį durk: latvių *tumšs, kā vai acīs dur* (pž. „tamsu, lyg į akis durtu“), rusų *темно, хоть глаз выколи*, lenkų *ciemno choć oko wykol*.

Frazeologizmams *ant pirštų galų (pirštų galais) aplink ką vaikščioti* „rodyti baimingą pagarbą“ (plg. *Apie tokį krupį turi pirštų galais vaikščioti* Krš.) turi atitikmenų tik tose kalbose, kur tas pats žodis vartojamas ir rankos, ir kojos pirštui pavadininti. Tokias reikšmes turi šis žodis latvių kalboje, dėl to latviškasis *staigāt pirkstu galiem* visiškai atitinka lietuviškąjį frazeologizmą, o to paties semantinio lauko rusų kalbos frazeologizmas yra *ходить на цыпочках*, anglų *to go on tiptoes* (pž. „vaikščioti ant kojos pirštų galų“).

Lietuvių ir kitose indoeuropiečių kalbose frazeologizmai su pagrindiniu žodžiu *nagas*, kaip matėme iš pavyzdžių, dažnai yra tos pat struktūros frazeologizmų su žodžiais *ranka, pirštas* sinonimai. Juose šis žodis atlieka tas pačias funkcijas, kaip *ranka*

ar *pirštas*, t. y. gali būti valdžios, galios simbolis ar turėti natūralaus įrankio funkciją. Vadinasi, dauguma frazeologizmų su centriniais žodžiais *nagas*, *pirštas*, *ranka* priklauso tiems patiems frazeologiniams laukams.

Kalbant apie lietuvių kalbos frazeologizmų su pagrindiniu žodžiu *nagas* santykius su kitų kalbų atitinkamais frazeologizmais, reikia turėti galvoje, kad slavų, germanų, romanų kalbose šis žodis gali būti verčiamas keliais žodžiais, pvz., rusų *коготь, коготь* (paukščio kojos pirštas), vokiečių atitinkamai *der Nagel* ir *die Kralle*, o anglų ir prancūzų net trimis: anglų – *nail* (žmogaus piršto nagas), *claw*, dgs. *clutch* (žvėries) ir *talon* (paukščio), prancūzų atitinkamai – *l'ongle, la griffe, les serres*. Tik lietuvių kalba, kaip ir latvių, ir visoms šioms reikšmėms vartoja vieną žodį *nagas* (*nags*).

Sugretinus šio semantinio lauko lietuviškus frazeologizmus su atitinkamais kitų indoeuropiečių kalbų frazeologizmais, aiškiai matyti, kada žodis *nagas* reiškia piršto nagą ir kada paukščio kojos nagą. Paprastai tuose lietuvių kalbos frazeologizmuose, kur žodis *nagas* pavartotas kaip valdžios, galios simbolis, jis reiškia paukščio ar žvėries nagus, pvz.: *patekti (pakliūti) į kieno nagus* „patekti į kieno griežtą valdžią“ (plg. *Kai pakliūsi į vyro nagus, išpers kailį, kaukdama imsies darbo Ž.*), *laikyti (turėti) ką savo naguose* „turėti ant ko galią“ (plg. *Tokį [vaiką] gerai laikyk savo naguose, kol dar mažas* Sngr.) ir pan. Analogiški frazeologizmai kitose minėtose kalbose (be latvių) turi atitikmenų su žodžiais, reiškiančiais paukščio ar žvėries nagus. Pvz.: rusų *быть в чьих когтях, держать кого-либо в когтях*, vokiečių *jemanden in den Krallen halten*, prancūzų *tomber dans les griffes de quelqu'un*, anglų *fall into one's clutches* ir pan. Vadinasi, lietuvių ir latvių (plg. *tikt kada nagos, turēt kādu savos nagos*) kalbų šios rūšies frazeologizmuose žodis *nagas* (*nags*) savo reikšme sietinas ne su žmogaus piršto nagu, o su paukščio ar žvėries nagu.

Lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologizmas *nagai niežti (knita)* „norisi ką nedora, negera, neleistina daryti“ (plg. *Nagus niežti, pamačius svetimą gerą* Vb.) kitose kalbose turi tos pat reikšmės atitikmenų su centriniais žodžiais *ranka*, *pirštas*, kurie su lietuviškuoju žodžiu *nagas* santykiauja metonimiškai. Pvz., rusų *пукы чешуться*, vokiečių *die Finger jucken*, prancūzų *les doigts (les mains) démangent*. Tik latviškasis *nagi niez* (jo sin. *pirksti niez*) visiškai atitinka lietuviškąjį. Ir kai kurie kiti lietuviškieji frazeologizmai su žodžiu *nagas* turi adekvatiškų atitikmenų tik latvių kalboje. Pvz.:

turėti gerus nagus – latvių *uz to viņam ir nagi* (pž. „tam (dalykui) jam yra nagai“); *dirbti kaip be nagų* – *strādāt kā bez nagiem*; *nagus nudegti* – *apdedzināt nagus*.

Lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologizmas *nė per nago juodymą* „ne daug, nė kiek“ (plg. *Nenusileidžiu nė per nago juodymą* Kt.) turi atitikmenį taip pat tik latvių kalboje – *ne per naga melnumu*.

Sugretinus įvairiose kalbose vartojamus frazeologizmus su centriniais žodžiais *ranka*, *pirštas*, *nagas*, matyti tų frazeologizmų ne tik gramatinės struktūros bendru-

mas, bet ir reikšmių artumas. Toks akivaizdus šių frazeologizmų panašumas aiškintinas tuo, kad visi žmonės maždaug vienodai mąsto ir dėl to panašiais žodžiais išreiškia tiesiogine ar perkeltine reikšme suprantamas žmogaus kūno organų funkcijas. Dėl to įvairiose kalbose gali atsirasti identiškos struktūros ir panašios reikšmės frazeologizmų natūraliai, be skolinimosi.

Suprantama, genetiškai artimesnėse kalbose tokių frazeologizmų sutapimas yra didesnis, negu genetiškai tolimesnėse kalbose. Kaip matyti iš pavyzdžių, latvių ir lietuvių kalbų tokie frazeologizmai praktiškai beveik visiškai identiški.

Šaltiniai

1. Caubuliņa D., Ozoliņa N., Plēsuma A., Latviešu-krievu frazeologiskā vārdnīca, Rīga, 1963.
2. Graf A. E., Idiomatiche Redewendungen der russischen und deutschen Sprache, Berlin, 1954.
3. Hessen Dymitr, Stypula Ryszard, Wielki słownik polsko-rosyjski, Warszawa – Moskwa, 1967.
4. Lietuvių kalbos žodynas, I–VIII, V., 1941–1970.
5. LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių kalbos žodyno kartoteka.
6. Skorupka Stanisław, Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza, „Славянская филология. Сборник статей“, III, М., 1958.
7. Skorupka Stanisław, Słownik frazeologiczny języka polskiego, I. Warszawa, 1967, II, Warszawa, 1969.
8. Бинович, А. Э., Немецко-русский фразеологический словарь, Москва, 1956.
9. Войнова Л. А., Жуков В. П. и др., Фразеологический словарь русского языка, М., 1967.
10. Гач В. Г., Кунина И. А. и др., Французско-русский фразеологический словарь, М., 1963.
11. Кунин А. В., Англо-русский фразеологический словарь, М., 1956.
12. Павлович А. И., Чешско-русский словарь, М., 1959.

Santrumpos

- K. Don. – K. Donelaitis, Metai, V, 1966.
Krš. – Kuršėnai, Šiaulių r.
Kt. – Keturvalakiai, Vilkaviškio r.
I. Sim. – Ieva Simonaitytė, Raštai, III, V., 1958.
Sngr. – Sangrūda, Kapsuko r.
Šimk. – Šimkaičiai, Raseinių r.
Šts. – Šatės, Skuodo r.
Švnč. – Švenčionys.
Vb. – Vabalninkas, Kupiškio r.
A. Vien. – A. Vienuolis, Proza, Kaunas, 1956.
Vrn. – Varniai.
Ž. – Žemaitė, Raštai, I–VI, V., 1956.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО СТЕРЖНЕВЫМИ СЛОВАМИ *РУКА*, *ПАЛЕЦ*, *НОГОТЬ* В ЛИТОВСКОМ И В НЕКОТОРЫХ ДРУГИХ ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В данной статье сопоставляются фразеологизмы со стержневыми словами *ranka* (*рука*), *pirštas* (*палец*), *pagas* (*ноготь*) литовского разговорного языка с фразеологизмами той же структуры латышского, русского, польского, чешского, немецкого, французского, английского языков.

Сопоставление показывает, что и по грамматической, и по семантической структуре такие фразеологизмы в упомянутых языках в основном совпадают. Это объясняется тем, что в основе их структуры лежат прямо или переносно понимаемые натуральные функции этих органов человеческого тела.

Фразеологизмы со стержневыми словами *рука* в большинстве случаев синонимичны с фразеологизмами со словом *палец*, а в литовском и латышском языках в определенных случаях даже с фразеологизмами со стержневым словом *ноготь*.

В статье изучаемый материал показывает, что полное совпадение по структуре и значению фразеологизмов со стержневыми словами *рука*, *палец*, *ноготь* литовского языка имеется с соответствующими фразеологизмами латышского языка. Очень близко к литовским в этом отношении стоят славянские языки (русский, польский). Дальше в этом отношении стоят, как и следовало ожидать, западноевропейские языки.